

Jerzy Sarnecki
(Szwecja)

NIEKTÓRE MECHANIZMY WZROSTU PRZESTĘPCZOŚCI W SZWECJI

Kryminolog często styka się z pytaniem o przyczyny przestępczości. Pytanie to stawiają na ogół ludzie, którzy nie zajmują się badaniem zjawiska przestępczości, a może nawet specjalnie się nad nim. nie zastanawiają. Ten, kto zetknął się bliżej z tym problemem, zdaje sobie sprawę, że pytanie to jest zbyt ogólnikowe i w związku z tym nie sposób dać na nie odpowiedzi. Lepiej jest więc rozbić je na dwa inne, nieco mniej ogólne pytania, na które odpowiedź może być łatwiejsza. Mogłyby one brzmieć następująco: 1) Dlaczego niektórzy ludzie popełniają więcej przestępstw niż inni; 2) Dlaczego nasilenie przestępczości zmienia się w czasie?

DLACZEGO NIEKTÓRZY LUDZIE POPEŁNIAJ WIĘCEJ PRZESTĘPSTW NIŻ INNI

Nie ma po co zadawać pytania: „Dlaczego niektórzy ludzie popełniają przestępstwa, a inni nie?”. Wyniki uzyskane w badaniach przeprowadzonych metodą *self-report*¹ wyraźnie wskazują, że większość ludzi w jakimś momencie swojego życia popełniła jakieś przestępstwo. Szczególnie wśród badanych chłopców bardzo niewielu jest takich, którzy oświadczyli, że nigdy nie popełnili żadnego przestępstwa. Istnieją jednak wielkie różnice między ludźmi pod względem nasilenia zachowań przestępczych. Podczas gdy większość popełnia jedynie niewiele drobnych przestępstw, głównie w okresie nieletności, to w każdym społeczeństwie istnieje niewielka grupa takich jednostek, które popełniają wiele przestępstw. Ocenia się², że niewielka grupa, może 3—6%

¹ W Szwecji np. K. E l m h o r n: *Faktisk brottsligheten bland skolbarn. Enenkätundersökning*, 1965; M. Henricson: *Tonaringar och normer. SO-rapport 1973*, nrL

² W Szwecji L. G. W. P e r s s o n: *Hidden Criminality—Theoretical and Methodological Problems. Empirical Results*, Sociologiska institutionen, Stockholms universitet 1980, i inni.

ludzi dokonujących przestępstw popełnia poważną część tych, które dochodzą do wiadomości władz — aż do 50% i więcej. Oczywiście trzeba pamiętać, że prawdopodobieństwo ujęcia sprawcy wzrasta wraz z liczbą popełnionych przez niego przestępstw³.

Najprostszą metodą zbadania, dlaczego jedni ludzie popełniają więcej przestępstw niż inni, jest przeprowadzenie badań polegających na porównaniu osób, o których wiadomo, że popełniają przestępstwa, z takimi, którzy nie są uważani za przestępców, w celu sprawdzenia, czy są jakieś cechy różnicujące obie grupy. Metoda ta jest często stosowana w kryminologii. Większość badań przeprowadzanych wspomnianą wyżej metodą dotyczy nieletnich, niemniej niektóre z nich prowadzone były przez wiele lat i dotyczą także dorosłych.

Wyniki wspomnianych wyżej badań wskazują, że można wyróżnić szereg zmiennych, które są w sposób statystycznie istotny skorelowane ze stopniem zaangażowania w działalność przestępczą badanych osób.

Tak więc jednostki bardziej zaangażowane w działalność przestępczą to raczej mężczyźni niż kobiety; tacy, których rodzice byli częściej alkoholikami, przestępcami, lub, ogólnie rzecz biorąc, ludźmi nieprzystosowanymi społecznie; to częściej jednostki wychowane w rodzinach stosujących określone metody wychowawcze; na ogół ludzie o pewnych określonych cechach osobowości; często mający trudności w szkole; mający na ogół pewne problemy wynikające ze sposobu spędzania wolnego czasu itp.

Listę tę można oczywiście znacznie wydłużyć, kłopot z tego rodzaju badaniami polega na tym, że ich wyników nie można użyć za podstawę przewidywania, czy dana jednostka stanie się przestępcą, czy nie. Nawet w grupie najbardziej zagrożonej zawsze znajdą się tacy, którzy mimo niekorzystnych warunków nie zostają przestępcami. Skonstruowanie zaś bardzo wąskiej definicji grupy zagrożonej może spowodować, że większość badanych przestępców nie znajdzie się w niej.

Kolejny kłopot ze wspomnianymi badaniami polega na tym, że nie można na ogół na ich podstawie wytłumaczyć, dlaczego przestępczość przybiera określone nasilenie w danym punkcie czasowym, ani z czym się wiąże zmiany nasilenia w czasie.

DLACZEGO NASILENIE PRZESTĘPCZOŚCI ZMIENIA SIĘ W CZASIE?

Aby odpowiedzieć na drugie ze wspomnianych na wstępie pytań, musimy być w stanie zmierzyć nasilenie przestępczości. Jest to bardzo trudne, ponieważ zdecydowana większość przestępczości jest nie ujawniona, a jedyna

³ G. Carlsson: *Unga lagöverträdare II, 1965 års klientelundersökning rörande ungdomsbrottslingar*, SOU 1972:76.

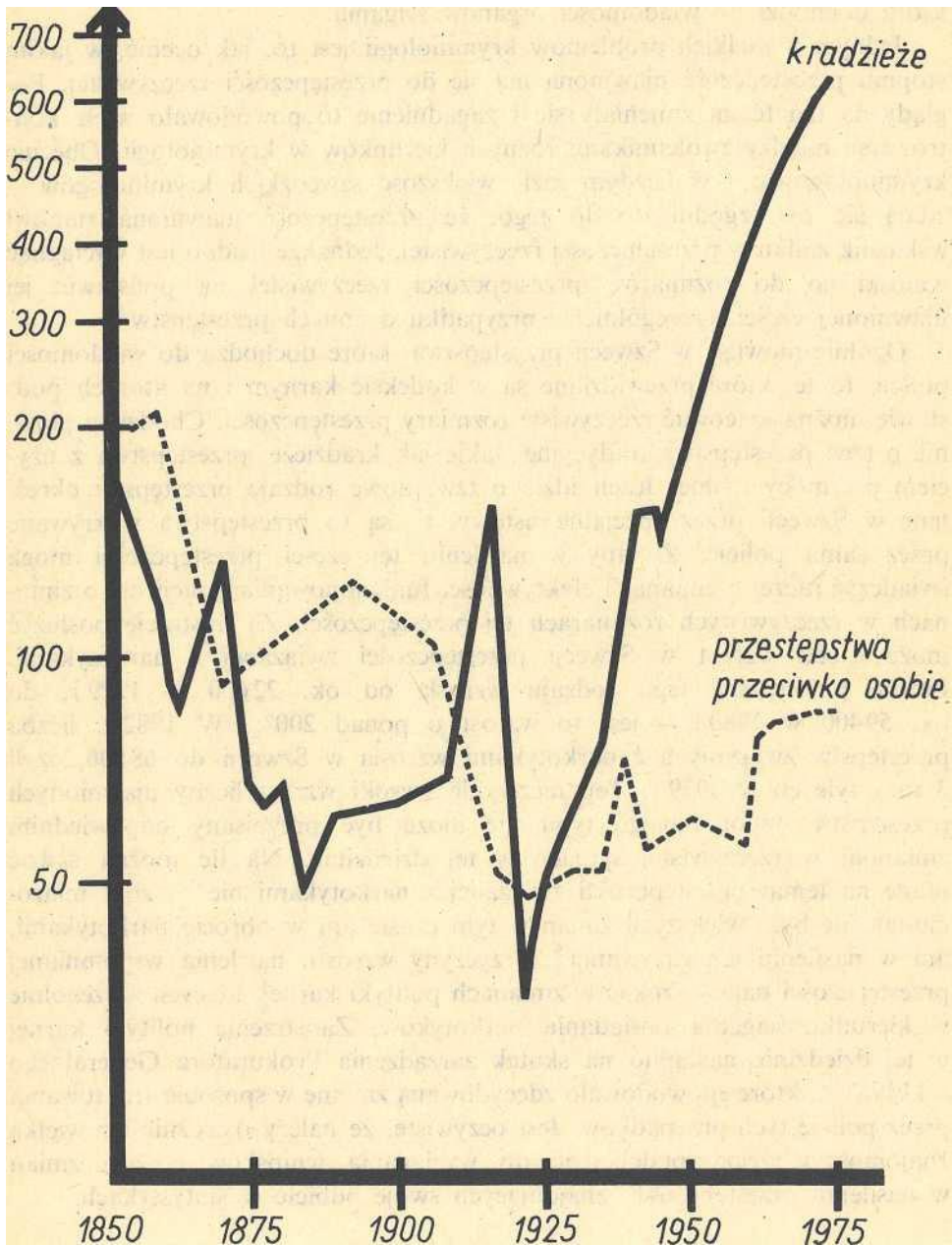
rzecz, jaką jesteśmy w stanie zmierzyć, to nasilenie tej części przestępczości, która dochodzi do wiadomości organów ścigania.

Jednym z wielkich problemów kryminologii jest to, jak ocenić, w jakim stopniu przestępczość ujawniona ma się do przestępczości rzeczywistej. Poglądy na ten temat zmieniały się i zagadnienie to powodowało wiele kontrowersji między zwolennikami różnych kierunków w kryminologii. Obecnie kryminologowie — w każdym razie większość szwedzkich kryminologów — zdają się być zgodni co do tego, że przestępczość ujawniona stanowi wskaźnik zmian w przestępczości rzeczywistej. Jednakże trudno jest wyciągnąć wnioski co do rozmiarów przestępczości rzeczywistej na podstawie jej ujawnionej części, szczególnie w przypadku drobnych przestępstw⁴.

Ogólnie mówiąc, w Szwecji przestępstwa, które dochodzą do wiadomości policji, to te, które przewidziane są w kodeksie karnym i na których podstawie można szacować rzeczywiste rozmiary przestępczości. Chodzi tu głównie o tzw. przestępstwa tradycyjne, takie jak kradzieże, przestępstwa z użyciem przemocy i inne. Jeżeli idzie o tzw. nowe rodzaje przestępstw określane w Szwecji przez specjalne ustawy, to są to przestępstwa wykrywane przez samą policję. Zmiany w nasileniu tej części przestępczości mogą świadczyć raczej o zmianach efektywności funkcjonowania policji niż o zmianach w rzeczywistych rozmiarach tej przestępczości. Za ilustrację posłużyć może wielki wzrost w Szwecji przestępczości związanej z narkotykami. Liczba przestępstw tego rodzaju wzrosła od ok. 22600 w 1979 r. do ok. 59400 w 1980 r.—jest to wzrost o ponad 200%. W 1982 r. liczba przestępstw związanych z narkotykami wzrosła w Szwecji do 68500, czyli 3 razy tyle co w 1979 r. Ten niezwykle wysoki wzrost liczby ujawnionych przestępstw wspomnianego typu nie może być przypisany odpowiednim zmianom w rzeczywistej sytuacji w tej dziedzinie. Na ile można sądzić (dane na temat przestępczości związanej z narkotykami nie są zbyt miarodajne), nie było większych zmian w tym czasie ani w obrocie narkotykami, ani w nasileniu ich zażywania⁵. Przyczyny wzrostu nasilenia wspomnianej przestępczości należy szukać w zmianach polityki karnej, idących szczególnie w kierunku ścigania posiadania narkotyków. Zaostrzenie polityki karnej w tej dziedzinie nastąpiło na skutek zarządzenia Prokuratora Generalnego z 1 I 1981 r., które spowodowało zdecydowaną zmianę w sposobie traktowania przez policję tych przypadków. Jest oczywiste, że należy ostrożnie i z wielką znajomością rzeczy podchodzić do wyciągania wniosków co do zmian w nasileniu przestępczości, znajdujących swoje odbicie w statystykach.

⁴ Persson: *op. cit.*

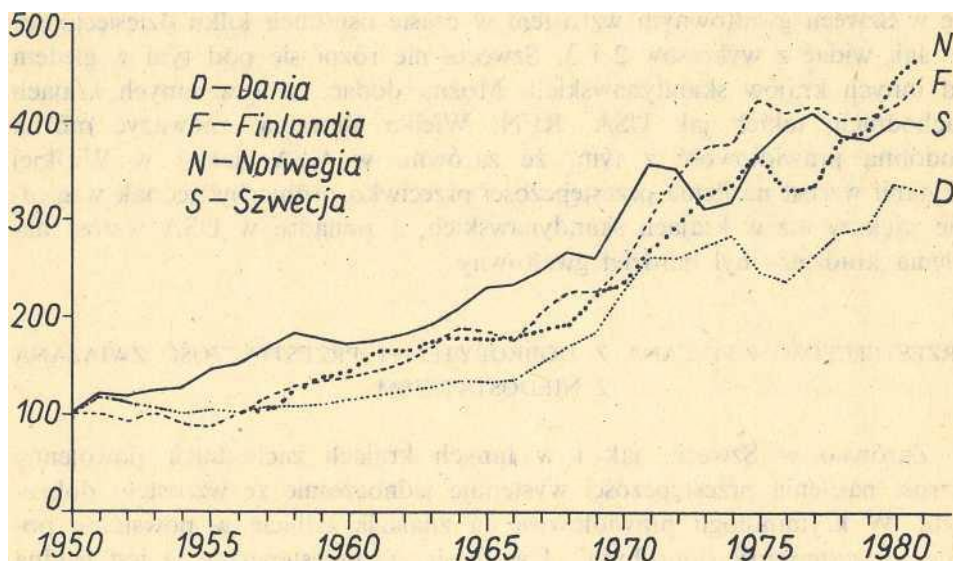
⁵ *Narkotikautvecklingen*, BRÅ-rapport 1982,

Wykres 1. Współczynnik przestępczości osób w wieku 15—64 lat skazanych w Szwecji w latach 1850—1980 za popełnione przestępstwa przeciwko osobie oraz kradzieże

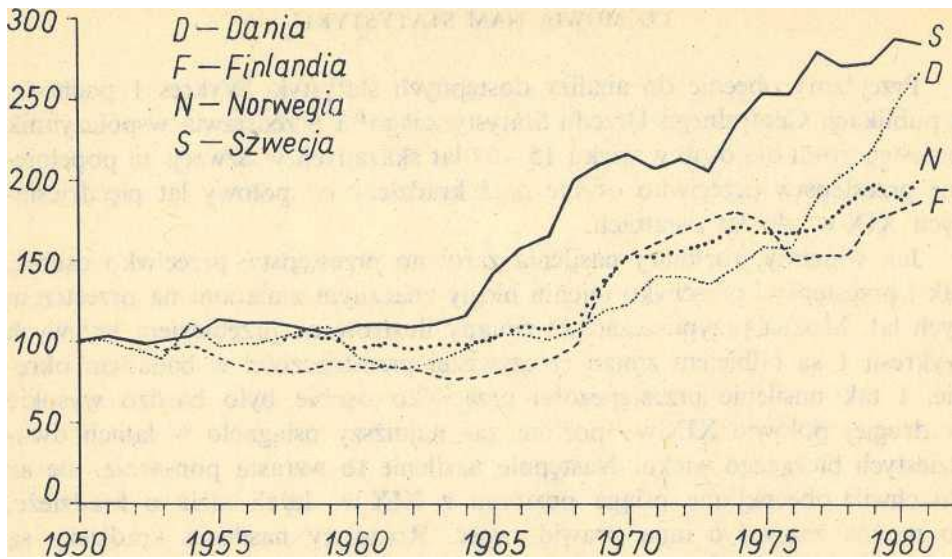
Przejdźmy obecnie do analizy dostępnych statystyk. Wykres 1 pochodzi z publikacji Centralnego Urzędu Statystycznego⁶ i przedstawia współczynnik przestępczości dla osób w wieku 15—64 lat skazanych w Szwecji za popełnienie przestępstw przeciwko osobie oraz kradzieży od połowy lat pięćdziesiątych XIX w. do lat ostatnich.

Jak widzimy, rozmiary nasilenia zarówno przestępstw przeciwko osobie, jak i przestępstw przeciwko mieniu uległy znacznym zmianom na przestrzeni tych lat. Można przypuszczać, że zmiany ilustrowane przebiegiem krzywych wykresu 1 są odbiciem zmian rzeczywistej przestępczości w badanym okresie. I tak nasilenie przestępczości przeciwko osobie było bardzo wysokie w drugiej połowie XIX w., poziom zaś najniższy osiągnęło w latach dwudziestych bieżącego wieku. Następnie nasilenie to wzrasta ponownie, ale aż do chwili obecnej nie osiąga poziomu z XIX w. Jeżeli idzie o kradzieże, to można zauważyć inną prawidłowość. Rozmiary nasilenia kradzieży są względnie małe w końcu XIX w., ale wzrastają gwałtownie w pierwszych latach XX w. Tak samo jak w przypadku przestępstw przeciwko osobie, nasilenie kradzieży było najniższe w latach dwudziestych, po czym nastąpił kolejny wyraźny wzrost. Wzrost nasilenia kradzieży był szybszy niż wzrost nasilenia przestępstw przeciwko osobie i w latach czterdziestych przekroczył

Wykres 2. Nasilenie kradzieży w krajach skandynawskich w latach 1950—1983 (współczynnik przestępczości)

⁶ *Brott och rätt i siffror*, Statistiska centralbyrån 1982.

Wykres 3. Nasilenie przestępczości przeciwko osobie w krajach skandynawskich w latach 1950—1983

poziom maksymalny dla ubiegłego stulecia. Kradzieże wydają się być obecnie wielokrotnie liczniejsze niż kiedykolwiek przedtem w badanym okresie. Nasilenie zarówno przestępstw przeciwko osobie, jak i kradzieży charakteryzuje się w Szwecji gwałtownym wzrostem w czasie ostatnich kilku dziesięcioleci.

Jak widać z wykresów 2 i 3, Szwecja nie różni się pod tym względem od innych krajów skandynawskich. Można dodać, że i w innych krajach zachodnich, takich jak USA, RFN, Wielka Brytania, zauważyć można podobną prawidłowość z tym, że zarówno w USA, jak i w Wielkiej Brytanii wzrost nasilenia przestępczości przeciwko osobie był jednak względnie większy niż w krajach skandynawskich, a ponadto w USA wzrost nasilenia kradzieży był bardziej gwałtowny⁷.

PRZESTĘPCZOŚĆ ZWIĄZANA Z DOBROBYTEM I PRZESTĘPCZOŚĆ ZWIĄZANA Z NIEDOSTATKIEM

Zarówno w Szwecji, jak i w innych krajach zachodnich powojenny wzrost nasilenia przestępczości występuje jednocześnie ze wzrostem dobrobytu. W kryminologii prawidłowość ta znalazła odbicie w powstaniu pojęcia „przestępczość dobrobytu”. Uważa się, że przestępczość ta jest trudna do wytłumaczenia, ponieważ nie pasuje do tradycyjnych kryminologicznych teorii etiologicznych. Zgodnie z tradycyjnym modelem przyczynowym przes-

⁷ *Broitsutveckligen 1981, BRÅ-rapport 1981, nr 1.*

tępczość jest produktem nędzy, a nie dobrobytu. Pogląd ten ciągle jeszcze może mieć zastosowanie w przypadku, gdy szukamy odpowiedzi na pierwsze z dwóch głównych pytań — dlaczego niektórzy ludzie popełniają więcej przestępstw niż inni. Można wykazać, że jednostki w najgorszej sytuacji materialnej popełniają przestępstwa nieco częściej, niż ma to miejsce w przeciętnej populacji⁸. Na szczeblu makrospołecznym — przy pytaniu o przyczyny zmian nasilenia przestępczości w czasie — nie ma miejsca na pogląd, że nędza przyczynia się do wzrostu przestępczości.

Nie zawsze jednak tak było. Na wykresie 1 można zauważyć dwa wyraźne wierzchołki krzywej ilustrującej nasilenie kradzieży — pierwszy ok. 1867/68 r., drugi ok. 1917/18. W obu tych okresach był w Szwecji głód, co powinno być uznane za bezpośrednią przyczynę wzrostu liczby kradzieży. Głodni ludzie po prostu kradną, aby przetrwać. Knutsson⁹ wykazał, że w XIX w. istniał wyraźny związek między nasileniem przestępczości przeciwko mieniu a tym, jak dobre były żniwa.

Jeżeli idzie o wiek XIX i początek wieku XX, to związek między nędzą a przestępczością (w każdym razie przestępczością przeciwko mieniu) wydaje się jasny. Zależność ta zanika po latach trzydziestych bieżącego wieku, kiedy to współczynniki przestępczości nadal rosną. Obecnie wzrost nasilenia kradzieży wydaje się wiązać raczej ze wzrostem zamożności społeczeństwa. Szczególnie w okresie od zakończenia II wojny światowej aż do połowy lat siedemdziesiątych w Szwecji miał miejsce stały wzrost zamożności przy jednoczesnym wzroście nasilenia zarówno przestępstw przeciwko mieniu, jak i przeciwko osobie. Przyczyn tego wzrostu należy szukać w czynnikach innych niż nędza i głód.

ZMIANY W STRUKTURZE OKAZJI POPEŁNIANIA PRZESTĘPSTW

Zmiany nasilenia przestępczości przeciwko osobie wydają się wiązać ze zmianami w dostępności alkoholu — im łatwiej jest on dostępny, tym większa jest liczba przestępstw z użyciem przemocy. Okresy zmniejszenia nasilenia tego typu przestępczości związane są z utrudnieniami w nabywaniu i reglamentacją alkoholu¹⁰.

Jeżeli idzie o kradzieże, to tu także ma miejsce podobna zmiana struktury okazji. W społeczeństwie dobrobytu typu skandynawskiego istnieje wiele sposobności do popełniania przestępstwa. Liczba takich okazji wzrasta wraz

⁸ H. T h a m: *Brottslighet och levandsnivå. En undersökning av män i kriminalregistret födda 1892—1955*, Liber Fölaget, Stockholm 1980.

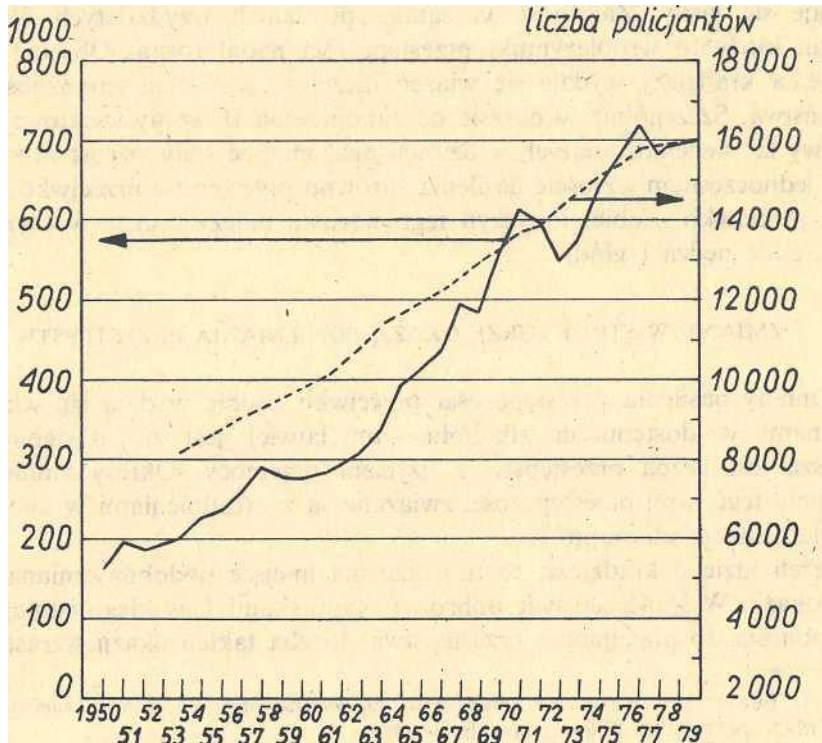
⁹ J. K n u t s s o n: *Nåd som föklaring till 1800-talcts fillgreppsbrottshighet*, Stockholms universitet, Allmän kriminologi, 1978.

¹⁰ L. L e n k e: *Alkoholkonsumtion och misshandelsbrottett försök att med kvasiexperimentell design påvisa en kausal relation*, Stockholms universitet, Allmän kriminologi, 1980.

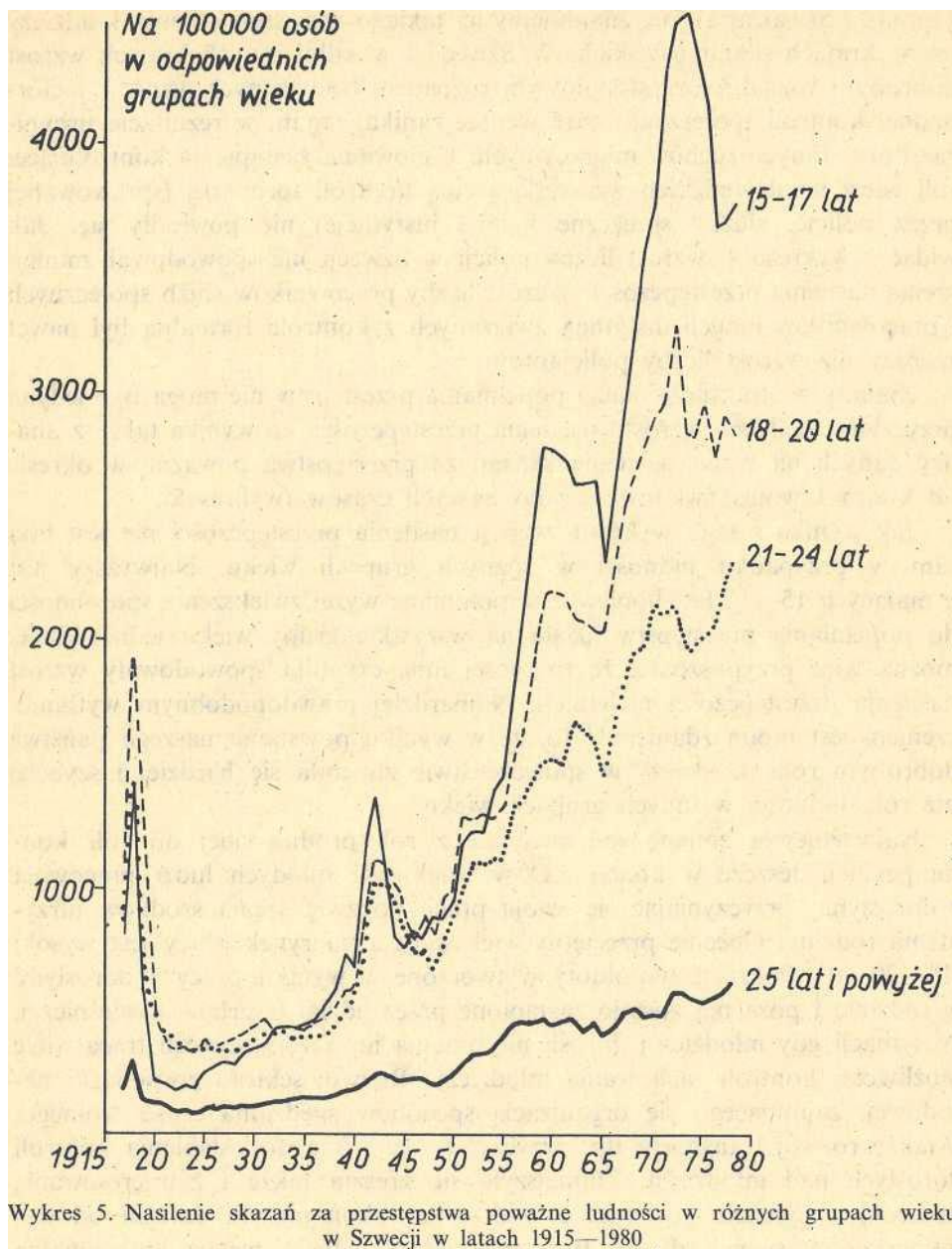
ze wzrostem liczby atrakcyjnych dóbr oraz ich widocznością. Dla ilustracji można wspomnieć o prywatnych samochodach, których liczba w ostatnich dziesięcioleciach gwałtownie wzrosła. Ponieważ liczba kradzieży samochodów utrzymuje się na poziomie ok. 1% ogólnej liczby samochodów, zatem możemy w Szwecji stwierdzić ogromny wzrost przestępczości związanej z samochodami prywatnymi i to zarówno licząc liczbę skradzionych aut, jak i liczbę kradzieży na 100 tys. mieszkańców.

Innym przykładem na to, że dobrobyt społeczeństwa wydaje się mieć związek z przestępczością, jest wzrost kradzieży sklepowych i kradzieży z supermarketów. „Efekt olśnienia” towarami, stosowany w supermarketach w celu zwiększenia liczby sprzedawanych towarów, wpływa prawdopodobnie także i na zwiększenie liczby kradzieży sklepowych. Ogólnie można powiedzieć, że te społeczeństwa, w których obywatele i instytucje mają więcej dóbr, są bardziej narażone na ryzyko kradzieży.

Współczynniki przestępczości

Wykres 4. Zmiany we współczynnikach przestępczości i liczbie policjantów w Szwecji w latach 1950—1979

KONTROLA STOŁECZNA

Sposobność do popełniania przestępstwa jest prawdopodobnie koniecznym, ale nie wystarczającym warunkiem zwiększenia nasilenia kradzieży. W społeczeństwach bogatych, o silnie rozwiniętej kontroli społecznej (takich jak

Japonia i Szwajcaria), nie znajdujemy aż takiego wzrostu nasilenia kradzieży jak w krajach skandynawskich. W Szwecji i w kilku innych krajach wzrost dobrobytu wiązał się ze stopniowym rozpadem tradycyjnych wzorów nieformalnej kontroli społecznej. Stare wzorce zanikały m.in. w rezultacie urbanizacji oraz innych ruchów migracyjnych. Usiłowania zastąpienia kontrolującej roli więzi międzyludzkich wzrastającą rolą kontroli formalnej (sprawowanej przez policję, służby społeczne i inne instytucje) nie powiodły się. Jak widać z wykresu 4, wzrost liczby policji w Szwecji nie spowodował zmniejszenia nasilenia przestępczości. Wzrost liczby pracowników służb społecznych i pracowników innych instytucji związanych z kontrolą formalną był nawet szybszy niż wzrost liczby policjantów.

Zmiany w strukturze okazji popełniania przestępstw nie mogą być jedyną przyczyną wielkiego wzrostu nasilenia przestępczości, co wynika także z analizy danych na temat nasilenia skazań za przestępstwa poważne w okresie od końca I wojny światowej aż do naszych czasów (wykres 5).

Jak wynika z tego wykresu, wzrost nasilenia przestępczości nie jest taki sam w przypadku ludności w różnych grupach wieku. Najwyższy jest u mających 15—17 lat. Ponieważ wspomniane wyżej zwiększenie sposobności do popełniania przestępstw działa na wszystkie grupy wieku jednocześnie, można więc przypuszczać, że to raczej inne czynniki spowodowały wzrost nasilenia przestępczości nieletnich. Najbardziej prawdopodobnym wytłumaczeniem jest moim zdaniem¹¹ to, że w wyniku powstania, naszego państwa dobrobytu rola młodzieży w społeczeństwie zmieniła się bardziej i szybciej niż rola ludności w innych grupach wieku.

Najważniejszą zmianą jest przejście z roli produkcyjnej do roli konsumpcyjnej. Jeszcze w końcu XIX w. większość młodych ludzi pracowała z dorosłymi, przyczyniając się swoją pracą do zwiększenia środków utrzymania rodziny. Obecnie przeciętny wiek wejścia na rynek pracy jest wysoki (18—20 lat). Poczucie wspólnoty wytworzone w wyniku pracy z dorosłymi w rodzinie i poza nią zostało zastąpione przez udział w grupie rówieśniczej. W sytuacji gdy młodzież i dorośli nie pracują już razem, dorośli tracą wiele możliwości kontroli zachowania młodzieży. Rozwój sektora gospodarki narodowej, zajmującego się organizacją sposobów spędzania czasu wolnego, a także rozwój transportu itp. przyczyniły się także do osłabienia kontroli dorosłych nad młodzieżą. Zmniejszyło się zresztą także i zainteresowanie kontrolą w sytuacji, gdy rodzice nie są już ekonomicznie zależni od wyników pracy swoich dzieci. Pozostaje zatem jedynie pewna emocjonalna potrzeba kontroli.

¹¹ J. Sarnecki: *Varför är det så svårt att förändra ungdomarnas situation i samhället*, Bokförlaget Robert Larsson 1982; idem: *Brottsliga ungdomsgäng*. BRÅ-rapport 1982, nr3.

Jeżeli postrzegać przestępczość nieletnich jako sposobność dla młodzieży do przeżycia podniecającego doświadczenia, to w świetle powyższych spostrzeżeń nietrudno jest zrozumieć wzrost nasilenia przestępczości¹²

WZROST NASILENIA PRZESTĘPCZOŚCI JAKO CENA NASZEGO SYSTEMU SPOŁECZNEGO

Postrzegając wzrost przestępczości jako rezultat zmian struktury społecznej, zdajemy sobie oczywiście sprawę z tego, że działania podejmowane na szczeblu indywidualnym (terapię nastawione na jednostkę) nie mogą mieć jakiegos znaczącego wpływu na nasilenie przestępczości. Wyniki stosowania tych terapii wskazują zresztą na ich nikłe efekty. Działania mające na celu zmianę rozmiarów przestępczości muszą łączyć się ze zmianami w różnych dziedzinach życia społecznego, nawet takimi, które nie wydają się mieć bezpośredniego związku z przestępczością. Przykładem mogą tu być zmiany materialnej sytuacji ludności lub rozmiarów i siły nieformalnej kontroli społecznej. Zachodzą one nie wywołując refleksji nad tym, jaki jest ich wpływ na rozmiary przestępczości. Wspomnijmy tu tytułem przykładu reformy podejmowane w Szwecji i innych krajach zachodnich, których celem było przeniesienie pewnych funkcji społecznych pełnionych przez rodzinę na społeczeństwo. Wspomniane reformy to np. wprowadzenie obowiązkowego nauczania, system rent i emerytur, opieka społeczna, świadczenia na rzecz ludzi starych i kalek. Te wszystkie reformy systemu społecznego, mimo że są niewątpliwym błogosławieństwem dla większości ludzi (szczególnie dla kobiet), mają jednak prawdopodobnie wpływ na wzrost nasilenia przestępczości.

Oczywiście nikt nie sugerowałby obecnie, aby w celu zmniejszenia przestępczości wycofać się ze wspomnianych wyżej reform systemu społecznego albo żeby zabronić posiadania prywatnych samochodów lub wprowadzić pracę dzieci. Nie możemy także zaaprobować poważniejszego ograniczenia naszych praw obywatelskich w celu spowodowania zmniejszenia nasilenia przestępczości, zwłaszcza że obecnie przestępczość utrzymuje się na poziomie, który społeczeństwo może tolerować. Gena polityczna i społeczna takich zmian byłaby zbyt wysoka.

Z drugiej jednak strony pewne drobne interwencje w ukształtowaną strukturę społeczną są możliwe i pożądane z punktu widzenia walki z przestępczością. Nie muszą się one wiązać z zaprzeczeniem podstawowych zasad funkcjonowania bogatego, demokratycznego, pluralistycznego społeczeństwa. Mogłyby one np. polegać na zmianach systemu szkolnego, zmierzających

¹² J. Sarnecki: *Brottslighet och kamratrelationer. Studie av ungdomsbrottsligheten i en svensk kommun*, BRÅ-rapport 1982, nr 5.

do uczynienia z pracy szkoły wspólnego przedsięwzięcia nauczycieli i uczniów. Jeśli powiodłoby się przekształcenie roli ucznia w szkole z biernego konsumenta w aktywnego współtwórcę własnego wykształcenia, mogłoby to mieć wpływ na zapobieganie przestępczości. Należy sobie jednakże zdawać sprawę z tego, że jeżeli zmiany nasilenia przestępczości są efektem zmiany całej struktury społecznej, to nie jest zbyt prawdopodobne, aby jakieś drobne interwencje w ramach tej struktury (np. w jakimś jednym sektorze społeczeństwa) mogły przyczynić się do znacznego zmniejszenia przestępczości.

Można, jak się zdaje, twierdzić, że rozmiary przestępczości w naszym społeczeństwie są ceną, jaką płacimy za nasz sposób życia. Powinniśmy być świadomi tej ceny i zdecydowani, czy chcemy ją płacić, czy nie.

Tłumaczyła *Anna Kossowska*